

**Постановка проблеми.** Як вихідне визначення, від якого ми відштовхуємося в дійсному дослідженні, є визначення стратегії життя К.А. Абульханової-Славської [1]. Поняття “стратегія життя” представлено в її роботі з двох точок зору: у широкому змісті, як здатність особистості з’єднати індивідуальні особливості, можливості і домагання з вимогами соціального середовища, і, у вузькому змісті, як спосіб рішення життєвих протиріч.

Таким чином, стратегія життя – це поняття, що відображає варіант вирішення життєвоважливих протиріч, що виникли в процесі життєдіяльності соціального суб’єкта, в межах нашого дослідження, протиріч, що виникають в процесі професійної соціалізації особистості.

Концепція життєтворчості особистості [2] визначає, що особистість здійснює специфічну діяльність, спрямовану на проектування, планування, програмування та творче здійснення нею свого індивідуального життя. Особистість постає як суб’єкт свого індивідуального життя, а об’єктом стають окремі життєві ситуації в яких відбувається творче самоздійснення. Дані концепції звертають достатню увагу на суб’єктивну та суб’єктну складову життєвої активності особистості, залишаючи поза межами розгляду параметри стабільності – нестабільності, передбачуваності – непередбачуваності навколишнього соціально-економічного середовища. За умови стабільного соціального середовища характер ситуацій, що виникає на життєвому шляху людини має передбачуваний характер, їх кількість відносно невелика, а в процесі соціалізації були сформовані нормативні варіанти реагування. В умовах трансформаційного суспільства змінився саме цей компонент процесу життєтворчості: наявність великої кількості непередбачуваних ситуацій, щодо яких не існує усталених нормативів та напрацьованих варіантів життєвої стратегії. Тому виникла необхідність більш детального теоретичного та емпіричного аналізу життєвої стратегії.

**Метою нашого дослідження** є теоретичний аналіз життєвої стратегії особистості, яка є наслідком поєднання суб’єктивної складової (життєвої перспективи, життєвого стилю та адаптивності особистості), об’єктивної (умови нестабільного соціального середовища) та ситуативної складової (стратегії адаптивної активності у ситуації тимчасової дезадаптації).

**Основний виклад матеріалу.** Саме ситуативна складові визначає реальну успішність життєдіяльності особистості. Ситуація в якій виникає ризик тривалої дезадаптації пов’язано насамперед з регулярним дефіцитом вдоволення базових потреб особистості. Регулярна фрустрація може привести до використання захисної стратегії та зменшення чутливості особистості до несприятливих життєвих обставин. Застосування захисних механізмів (заперечення, регресія, раціоналізація тощо), дозволяє особистості зменшити активність негативного емоційного стану, зберегти попередню систему цінностей, переконань, ставлення до самої себе. Суттєвим недоліком такого спрямування життєвої активності є те, що навколишня ситуація продовжує погіршуватись, а ресурсів для успішної адаптації стає менше.

До передбачуваних життєвих ситуацій можна віднести ті, настання яких має велику ймовірність і людина може будувати свої цілі у відповідності саме до даних ситуацій: закінчення школи, працевлаштування, народження дитини (за відсутності медичних проблем і наявності партнера) тощо.

Наявність у житті людини передбачуваних життєвих ситуацій дозволяє сприймати свій життєвий шлях як безперервний, здійснювати функцію ціле покладання та конструктивного досягнення поставленої мети. За такої життєвої ситуації життєва активність спрямовується на конструктивне досягнення поставленої мети.

На відміну від попередньої, варіативна життєва ситуація передбачає можливість зміни на краще або на гірше у значній відповідності від власних дій особистості. Побудова власного підприємства, переїзд, всиновлення тощо, вимагають від людини свідомого планування та реалізації не лише власного життєвого шляху, а й передбачення наслідків цих дій своєму житті та життєдіяльності оточуючих. Для успішного оволодіння варіативною життєвою ситуацією, від людини необхідно спрямування власної життєвої активності на чітку побудову проектної діяльності щодо самого себе та оточення. Це можуть бути як бізнес проекти, так і свідоме проектування власного життєвого шляху. Трансформуюча життєва активність спрямована на зовні, має на меті перетворення навколишньої дійсності у відповідності з власним проектом.

Криза, пов’язана з внутрішньою особистісним конфліктом виникає у ситуації зміни власної ідентичності, та пов’язаних з нею мотивів, цінностей, життєвих диспозицій. Типовим прикладом саме такої кризи стає отримання другої освіти, бо людина має свідомо визначитись із власною професійною ідентичністю, за умови, що попередня ідентичність вже сформована, має свою систему професійних уявлень та світоглядів. Конструювання нової професійної ідентичності відбувається у стислі строки та не завжди має передбачувані наслідки у вигляді працевлаштування за новою професією.

В. А. Роменець [5] виділяє наступні компоненти структури вчинку: ситуативний, мотиваційний, дійовий, після дійовий, які будуть розглянуті у подальших розділах.

Зв’язок між ситуацією та спрямованістю життєвої активності відображено у таблиці 1.

Ситуативна спрямованість життєвої активності (адаптивна, конструктивна, перетворююча або вчинкова) залежить від поєднання типу життєвої ситуації та суб’єктивних можливостей особистості. Використання того чи іншого типу активності в залежності від зовнішньої ситуації, призводить до закріплення само такого варіанту життєдіяльності та формування більш довготривалої життєвої стратегії.

Життєва стратегія особистості зазнає формування та трансформації протягом всього життя. Її основи закладаються ще до народження дитини, бо сімейна система має визначені очікування щодо ролі дитини у родині та припустимих варіантів її поведінки. На подальше формування життєвої стратегії впливають насамперед психофізіологічні особливості індивіда – стеничний або астенічний тип реагування, рухливість – ригідність нервової системи. Ці особливості вищої нервової діяльності створюють основу для формування індивідуально-типологічних особливостей людини, зокрема акцентуацій характеру, допінг стратегій, стресостійкості. Ці змінні складаються в життєвий стиль особистості.

Табл. 1

**Зв’язок ситуацій зі спрямованістю життєвої активності**

Тип життєвої ситуації	Спрямованість життєвої активності	Наслідки реалізації життєдіяльності
Ситуація тривалої дезадаптації	Захисна	Збереження усталеної системи диспозицій при

		погіршенні адаптованості
Ситуація тимчасової дезадаптації	Адаптивна	Встановлення динамічної рівноваги на новому рівні
Передбачувана життєва ситуація	Конструктивна	Досягнення особистих життєвих цілей
Варіативна життєва ситуація	Перетворююча	Трансформація оточення у відповідності з власними проектами
Криза зміни ідентичності	Вчинкова	Зміна системи життєвих диспозицій

При дослідженні життєвого стилю особистості в межах суб'єктно- ситуативного підходу можна виокремити об'єктивну складову життєвого стилю – це насамперед вищезгадані індивідуально- типологічні особливості людини. Вони не зазнають суттєвих змін протягом життя та накладають свій відбиток на всі прояви життєвої активності. В той же час суб'єктивною складовою життєвого стилю є спрямованість особистості. Вона залежить від поєднання індивідуально-типологічних особливостей зі здатністю людини до усвідомлення та самостійної побудови системи власних мотивів і прагнень. В межах нашого дослідження нас цікавить насамперед процес формування, розгортання та трансформації професійної спрямованості особистості.

Розглянемо цей процес більш детально. Індивідуально-типологічні особливості людини задають ті межі, в яких здійснюється первинний професійний вибір – він не може виходити за межу професійної придатності даної людини. Там, де існує потенційна професійна придатність, розгортається процес пошуку інформації, узгодження її з власними очікуваннями та можливостями. Особливо інтенсивно відбувається цей процес в обдарованих підлітків, чия професійна спрямованість стає помітною раніше ніж в однолітків, та активно впливає на процес формування життєвого стилю. Сильові особливості, такі як активність – пасивність реагування, екстернальна або інтернальна спрямованість активності виникають як індивідуально – типологічні та закріплюються при засвоєнні специфічного для представників професійної спільноти стилю життєдіяльності.

На ситуативному рівні особистість має відповідні або невідповідні умови для реалізації звичного для неї життєвого стилю. Якщо спрямованість особистості та її життєвий стиль співпадає з можливостями їх реалізації у соціальному середовищі, то ситуація сприймається як суб'єктивно комфортна та особистість перебуває у стані адаптованості до даної життєвої ситуації. Це створює можливість конструктивної побудови життєвої стратегії у відповідності із власною спрямованістю та індивідуально ними можливостями. наявність життєвого стилю, який передбачає високий рівень творчої активності та спрямованість особистості на трансформацію оточуючого середовища у відповідності з власними життєвими планами призводить до понаднормативної життєвої активності та реалізації перетворюючої життєвої стратегії.

Ситуація невідповідності між вимогами соціального середовища та спрямованістю індивіда призводить до тимчасової дезадаптації, відчуття суб'єктивного дискомфорту та реалізації адаптивних стратегій, спрямованих на відновлення рівноваги. В процесі розвитку особистості вона може потрапляти до умов, що сприяють або не сприяють реалізації власного життєвого стилю і, в наслідок цього, закріплювати як нормативні адаптивні, конструктивні або трансформуючі життєві стратегії, які було детально описано у попередньому розділі. В процесі життя кожна особистість отримує індивідуально – специфічний життєвий досвід, який складається зі спогадів про ті чи інші життєві події, нарративів, які створює уява; та висновків, що виникають внаслідок аналізу життєвої події. Свідомість людини прагне поєднати різноманітні життєвого досвіду у відносно цілісну систему переконань та життєвих диспозицій. Ця система може бути об'єднана декількома різними принципами: відкритості новому досвіду, стабілізації, само перетворенню або само підсиленню. Життєва стратегія, що побудована на системі відкритості новому досвіду, буде успішно розгортатись за умови динамічного соціального середовища, яке надає можливість отримання нового досвіду. Стратегія, спрямована на стабілізацію себе та оточення може бути максимально успішною за умов стабільного соціально – економічного оточення. Стратегія, побудована за принципами само перетворення спрямовує життєву активність індивіда не на зовнішній світ, а на суб'єкту вчинкові активність.

Якщо в основі життєвої стратегії лежить переконання про необхідність само підсилення, та такий тип її розгортання може бути як успішним так і дезадаптивним, в залежності від співпадіння тих проявів особистості, що зазнають підсилення та вимог навколишнього середовища. Суб'єктивна картина світу виникає в особистості у наслідок відображення у людській свідомості навколишньої дійсності. Вона проявляється в системі базових переконань щодо світу та самого себе, світоглядних уявлень тощо. Виходячи з наявної суб'єктивної картини світу людина формує власне сприйняття свого життєвого шляху та життєвої перспективи. Ці уявлення (про випадковість – не випадковість життєвих подій, насиченість світу ресурсами або перешкодами тощо) також є одним з чинників формування життєвої стратегії особистості. Формування життєвої стратегії відбувається в процесі соціалізації, завдяки базовим механізмам соціалізації: емпатії, наслідуванню, навіюванню тощо. Проте, в процесі життя доросла людина має можливість не лише реалізації закладеної у дитинстві життєвої стратегії, а й її перетворення у відповідності з тими завданнями та перспективами, які постають у кожній окремий проміжок часу. Мудрик А.В. [3] виокремлює в якості механізму соціалізації екзистенціальний тиск. На нашу думку саме цей механізм може лежати в основі вибору та зміни життєвої стратегії особистості. Ситуації, в яких виникає можливість реалізації життєвої стратегії спричиняють в особистості, не завжди усвідомлений, процес пошуку екзистенціальних цінностей та прийняття життєвого рішення у відповідності до тої цінності, яка зараз є актуальною. Людське життя умовно можна поділити на періоди відносно стабільності, коли відбувається реалізація раніше обраної життєвої стратегії та ситуації тимчасового дисбалансу у яких саме і відбувається свідомий або неусвідомлений вибір життєвої стратегії. Необхідність цього вибору виникає тоді, коли попередні плани або реалізувалися, або ситуація склалася таким чином, що для людини стала зрозумілою неможливість їх подальшої реалізації. Це породжує загострення екзистенційного тиску, змушує до неусвідомленого пошуку ознаки, за якою буде здійснюватись вибір та подальша реалізація обраного варіанту життєвої стратегії.

Таким чином ми можемо виокремити наступні механізми вибору життєвої стратегії:

1. Прагнення до самотності,
2. Уникання самотності,
3. Прагнення до свободи,
4. Уникання свободи вибору,
5. Пошук сенсу життя,
6. Втрата сенсу життя,
7. Прагнення до смерті,

## 8. Уникання смерті.

Розкриємо докладніше зв'язок цих механізмів з процесом вибору життєвої стратегії.

Прагнення до самотності може бути пов'язано індивідуально – типологічними особливостями особистості, а може виникати у певні періоди життєвого шляху, коли з'являється потреба в усамітненні, створенні більшої суб'єктивної дистанції між собою та соціальним середовищем. За наявності такого прагнення людина частіше реалізує свою життєву активність у вигляді хобі-реакцій, насамперед комп'ютерних ігор, шукає для себе роботу на умовах вільного контракту та дистанційного робочого місця, яка не потребує постійного спілкування з професійним оточенням. За умови стабільних умов зовнішнього середовища (постійна наявність такого типу робочих місць, підтримка з боку родини), людина може достатньо довгий період часу реалізовувати дію даного механізму.

Уникання самотності, дещо підвищена потреба до приналежності до якоїсь спільноти призводить, при конструктивному спрямуванні життєвої активності, до успішного професійного зростання, здобуття поваги з боку професійного оточення. Адаптивне спрямування життєвої активності може призвести до стабільного працевлаштування на виконавчій посаді, яка не має перспективи професійного або кар'єрного зростання, але забезпечує постійне відчуття приналежності саме до цього трудового колективу.

Прагнення до свободи, за умови перетворюючого спрямування життєвої активності, проявляється в успішній управлінській діяльності, яка дозволяє не обмежувати власну свободу вибору, та створювати своє підприємство у відповідності з власним його баченням. Прагнення до свободи у поєднанні з адаптивним спрямуванням життєвої активності може призвести до кардинальних життєвих перетворень, міграції до іншої країни, яка надає значно ширше поле для вільного вибору.

Уникання свободи вибору формує ставлення до самого себе не як до активного суб'єкта життєдіяльності, а як до пасивної жертви зовнішніх життєвих обставин. Дія цього механізму має захисний характер, що дозволяє уникнути відповідальності за недостатню реалізацію власних життєвих планів. За її застосування людина часто може обрати «випадкове» працевлаштування на будь-яке робоче місце за порадою знайомих, служби зайнятості та й просто за самим фактом наявності робочого місця. Такий спосіб професійного вибору сприймається як вимушений, зумовлений зовнішнім тиском, а сама робота – не як можливість самореалізації та задоволення, а як примусова діяльність. Цей же механізм може перешкоджати і зміні діяльності, професійному або кар'єрному зростанню, бо не передбачає самостійного вибору професійного розвитку. Невідповідність робочому місцю у поєднанні психологічною неможливістю його залишити сприяє професійній деформації працівників. Пошук сенсу життя спрямовує енергію особистості на духовний пошук або особистісне зростання. Втрата сенсу життя супроводжує довготривале безробіття та кризу нереалізованих можливостей. Ці елементи життєвої стратегії сприяють появі аномії, а вона, в свою чергу не дає людині можливості для пошуку більш адаптивного варіанту життєвої стратегії.

Ще більш дезадаптивними елементами життєвої стратегії є варіанти руйнівної або саморуйнівної поведінки, яка зумовлена прагненням до смерті. Бажання ж залишити щось після себе, досягти «безсмертя», сприяють творчій самореалізації або реалізації ідеї повторного народження в процесі перенавчання та міни професійної ідентичності. У таблиці 2 відображено зв'язок між механізмами вибору та подальшою реалізацією елементів життєвої стратегії.

Мотивація вчинку самоперетворення виникає у відповідь на вищеперераховані ситуації зміни ідентичності (професійної, етнічної, релігійної тощо). Наявність розбіжностей між вимогами та ресурсами на рівні особистості й оточуючого середовища викликає почуття незадоволеності, фрустрації, тривоги. Це спонукає людину до вчинку самоперетворення або ж відмови від нього. В осіб з низьким рівнем загальної адаптивності та низьким вчинковим потенціалом виникає потреба не до самоперетворення, а до втечі від реальності дезадаптуючої ситуації. Ці люди використовують механізми неконструктивного психологічного захисту, насамперед відмову, регресію знецінювання; часто вживають алкоголь або наркотичні речовини, іноді вдаються до інших форм ескапізму — надмірної релігійності, ігрової залежності тощо. Така стратегія не приводить до реального вирішення проблеми, і рано чи пізно тимчасова психологічна дезадаптація переростає в стан стійкої соціально-психологічної дезадаптації, обтяженої залежною поведінкою.

Табл. 2

### Зв'язок між механізмами вибору та елементами реалізації життєвої стратегії

Механізми вибору життєвої стратегії	Базові елементи реалізації життєвої стратегії
Прагнення до самотності	Хобі-реакції
Уникання самотності	Робота в умовах «дистанційного» робочого місця Професійне зростання
Прагнення до свободи	Стабільне працевлаштування на виконавчій посаді Управлінська активність
Уникання свободи вибору	Міграція «Випадкове» працевлаштування Професійна деформація
Пошук сенсу життя	Особистісне зростання
Втрата сенсу життя	Духовний пошук Тривале безробіття
Уникання смерті	Криза нереалізованих можливостей Самореалізація, творче зростання
Прагнення до смерті	Зміна професійної ідентичності Делінквентна поведінка Адиктивна поведінка

Мотивація досягнення та позитивний досвід самоперетворення створюють достатній мотиваційний потенціал для того, щоб людина усвідомила наявність ситуації тимчасової дезадаптації й обрала властиву їй стратегію здійснення вчинку самоперетворення. Ця стратегія може бути спрямована на зміну власних життєвих диспозицій, переконань, засобів діяльності. За інтернального спрямування вчинкової активності людина вважає себе джерелом проблеми та скеровує енергію на те, щоб якнайбільше відповідати вимогам оточення (якими вона їх уявляє). У разі екстернального

спрямування активності індивід також здійснює процес самоперетворення, але з метою «добрати» необхідні ресурси для зміни оточення відповідно до власних потреб і цінностей. Коли ресурсів (фінансових, інформаційних, особистісних) стає достатньо, люди цього типу припиняють процес самоперетворення та починають активне перетворення оточення: міняють роботу, переглядають стосунки з друзями та колегами, започатковують власний бізнес тощо.

Крім внутрішнього чи зовнішнього спрямування активності індивіда, стратегії вчинку самоперетворення розрізняються і за спрямуванням (на зростання чи мінімізацію). У випадку превалюючої тенденції до зростання індивід прагне до збільшення власних ресурсів і ресурсів середовища. Якщо ж домінуючою є тенденція до мінімізації, економії наявних ресурсів, то творча енергія самоперетворення спрямовується на зменшення вимог як зі свого боку, так і з боку оточення (відмова від ризикованого просування кар'єри, економія грошових коштів, мінімізація соціальних контактів тощо).

Використання будь-якої з означених стратегій самоперетворення має наслідком стабілізацію, виникнення ситуації адаптованості — динамічної рівноваги між наявними вимогами та ресурсами. У рамках післядійового етапу відбувається осмислення й оцінка вчинку самоперетворення. Він сприймається як суттєва подія життєвого шляху особистості, отриманий досвід може стати основою для подальших вчинків схожого спрямування. Поєднання параметрів базових диспозицій, спрямування життєвої активності та зовнішнього компонента адаптеми гіпотетично приводить до виникнення індивідуальної реакції на життєву та професійну кризу, що створює базові елементи життєвої стратегії.

Поєднання ситуації з властивою для даної особистості спрямованістю життєвої активності буде зумовлювати наступний елемент життєвої траєкторії до виникнення нової ситуації тимчасової дезадаптації. Суб'єктна активність особистості може бути спрямована на рефлексію власного стилю адаптивної активності та розширення діапазону поведінки, що здійснюється за допомогою вчинку самоперетворення.

**Висновки.** З метою досягнення гнучкості реагування у ситуаціях дезадаптації, особистості необхідно оволодіти вмінням усвідомлення та трансформації звичної системи життєвих диспозицій, що була засвоєна в процесі соціалізації. Таким чином у даному варіанті ситуативного підходу (що поєднує вчинкову парадигму та принцип варіативності) в якості об'єкта вчинку виступає стратегія адаптивної активності в конкретній ситуації, а суб'єктом є особистість, здатна обирати та впливати на власні стильові особливості.

**Резюме.** У роботі виявлено систему взаємозв'язків між життєвою стратегією, життєвим стилем, життєвою перспективою. Використовується ситуативний підхід та вчинкова парадигма. У рамках дослідження сформульовано перевірено такі припущення: на формування індивідуальної життєвої стратегії впливає соціокультурна та професійна система переконань, індивідуально-типологічні особливості особистості та спрямованість життєвої активності людини.

**Ключові слова:** життєвий стиль, безробіття, соціальна адаптація, вчинок.

**Резюме.** В работе выявлена система взаимосвязей между жизненной стратегией, жизненным стилем, жизненной перспективой. Используется ситуативный подход и поступков парадигма. В рамках исследования сформулированы следующие допущения: на формирование индивидуальной жизненной стратегии влияет социо-культурная и профессиональная система убеждений, индивидуально - типологические особенности личности и направленность жизненной активности человека. **Ключевые слова:** жизненный стиль, безработица, социальная адаптация, поступок.

**Summary.** The paper revealed the relationship between the system of life strategy, life style, life prospects. Use situational approach and behavior paradigm. As part of the research are presented the following assumptions: the formation of individual life strategies affect the socio-cultural and professional belief system, individually - typological features of the personality and direction of human life activity. **Keywords:** lifestyle, unemployment, social adaptation, act.

#### Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Жизнь как творчество / [Отв. ред. Л. В. Сохань, В. А. Тихонович] – К.: Наук. думка, 1985. – 302 с.
3. Киричук О. В. Основы психологии: учебник; [за загальною редакцією О. В. Киричука, В. А. Роменця]; (Видання п'яте, стереотипне). – К.: "Либідь", 2002. – 632 с.
4. Мудрик А. В. Социализация человека / А. В. Мудрик. – М.: Издательство "Академия", 2006 - 304 с.
5. Роменец В. А. Вчинок і світ людини / В. А. Роменец - Основы психологии: учебник. -К.: "Либідь", 1995. – С. 83-402.